* ڈاکٹر ریاض احمد شاہد

فارسی تے پنجابی رباعی دا تقابلی مطالعہ

(عمر خیام تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دیاں رباعیاں دے حوالے نال)

Abstract:

"Rubai" is a very unique genere of poetry and considered very intricated. Hakeem Umar Khayyam accupies high rank in writing persian "Rubai". His "Rubai"is the only source of his immense fame. Dr Faqeer Muhammad Faqeer is a great Punjabi poet and is deemed as "father of Punjabi language". Dr Faqeer Muhammad Faqeer has presented Khayyam's "Rubai" in a novel way and it is a great achivement. The article under discussion compares Umar Khayyam's "Rubai" with Dr Faqeer Muhammad Faqeer's.

Keywords: *Rubai, Unique, Poetry, Hakeem Umar Khayyam, Fame, Dr. Faqeer Muhammad Faqeer, Achivement*

رباعی: شاعری دی اک اہم صنف اے تے شاعری دیاں ساریاں قسماں وچوں سب توں اوکھی سمجھی جاندی اے۔ فارسی رباعی گوئی وچ حکیم عمر خیام نوں اُچیرا مقام حاصل اے تے اوہناں دی شہرت دی وجہ اوہناں دیاں رباعیاں ای نیں۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر پنجابی زبان دے مہان شاعر نیں تے اوہناں نوں بابائے پنجابی دا خطاب وی حاصل اے۔ ایہناں نے خیام دیاں رباعیاں دے موضوعات نوں نویکلے انداز نال پیش کیتا اے تے پنجابی زبان وچ ایہناں دا ایہ کارنامہ قابلِ ذکر اے۔ زیرِ نظر مقالے وچ حکیم عمر خیام تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دیاں رباعیاں دا موازنہ پیش کیتا گیا اے۔

رباعی، شاعری دی بڑی پیاری تے ہر دلعزیز صنفِ سخن اے۔ ایہ من موہنی صنف ایران دی پیداوار اے تے فارسی توں پنجابی تے دوجیاں زباناں وچ آئی۔ فارسی رباعی دے بارے صدیق تاثیر ہوریں لکھدے نیں:

''فارسی رباعی دی ایجاد دے سلسلے وچ عام طور تے رودکی دا ناں لیا جاندا اے، پر ادبی تاریخاں تے تذکریاں وچ ہُن تیک رودکی دی کوئی اک رباعی وی نہیں لبھ سکی جیہنوں وثوق نال اوہدے ناں نال نتھی کیتا جا سکے۔ ادب دی مصدقہ تاریخ وچ جیہڑی مصدقہ رباعی ملدی اے اوہ ابوشکور بلخی (م336ھ) دی اے تے اوہو ای رباعی دا پہلا شاعر اکھوا سکدا اے۔ فیر بعد وچ عنصری تے فرخی دیاں رباعیاں لبھدیاں نیں تے ایہناں رباعیاں دے چار مصرعیاں وچ قافیہ ورتیا گیا اے۔ فیر سلجوقی دور وچ ابوسعید ابوالخیر، خیام، طوسی سمرقندی، نظامی گنجوی، خاقانی، انوری، سنائی، ابوعبداللہ انصاری، مولانا روم، عبدالرحمان جامی، امیر خسرو، عطار، بوعلی، میرزا عبدالقادر بیدل، میرزا غالب تے مولانا گرامی وغیرہ دیاں رباعیاں سامہنے آئیاں۔ سرمد شہید دا ناں وی رباعی گو شاعراں دی صف وچ شامل اے تے ایہنوں فارسی ادب دی تاریخ دا زبردست رباعی گو منیا جاندا اے۔''(1)

جتھوں تیک پنجابی وچ رباعی دے ہون دا تعلق اے تے پنجابی وچ ایس پرچلت صنف تے بڑی گھٹ طبع ازمائی کیتی گئی اے تے ساڈے پرانے شاعر چومصرعہ، چہار بیتی نوں ای رباعی سمجھدے رہے نیں، جیہدا وجود اَت پرانا اے جس طرح ساڈے پارکھاں تے لکھاریاں سمجھیا تے جانیا۔

پنجابی وچ باقاعدہ تے ایہدے مخصوص وزناں اُتے رباعی لکھن دا سہرا بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دے سر ای پھبدا اے۔ ڈاکٹر ہوراں ای سب توں پہلاں عروضی اصولاں تے ضابطیاں دی پابندی کر دیاں نہ صرف پنجابی رباعی لکھی بلکہ پنجابی ادب دے بھنڈار توں مدتاں دی دھوڑ نوں وی واہندیاں کر چھڈیا تے اوہ پنجابی وچ ایسی پیاری تے دل کھچن والی صنف دے مُہری وی اکھوائے۔ ایس چیز دا اوہناں نوں خود وی احساس سی کیوں جے اوہ آپ ای آکھدے نیں:

ہر بحر دا ، ہر انگ دا موجد ہاں میں
ہر طور دا ، ہر ڈھنگ دا موجد ہاں میں
پنجاب دے وچ غزل دا موجد سی مقبل
ہر طرز دا ،ہر رنگ دا موجد ہاں میں (2)

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نوں جیکر پنجابی وچ اپنے ایس نویں رنگ تے نویں طرز احساس تے مان نہ ہوندا تے فیر اوہ کدی وی اپنے رباعی گوئی دے فن اُتے انج فخر نال ایہ گل نہ آکھدے:

فن شعر دے کول جواب جد کوئی اوہدی غزل تے میری رباعی دا نہیں
کیوں نہیں غزل پنجابی دا فضل حافظ تے فقیر میں عمر خیام کیوں نہیں(3)

فارسی وچ غزل دا سب توں وڈا شاعر اے تو ڑی حافظ شیرازی نوں منیا تے سمجھیا جاندا اے تے فارسی رباعی دا سب توں وڈا شاعر عمر خیام اے۔ یعنی ڈاکٹر فقیر ہوراں غزل وچ پیر ہوراں نوں وڈیایا تے رباعی دے کھیتر وچ اپنے آپ نوں حکیم عمر خیام دا ہم پلہ قرار دتا۔ ہُن ویکھنا ایہ اے پئی ڈاکٹر ہوراں دا ایہ دعویٰ درست وی اے یاں ایویں شاعرانہ تعلی ای اے۔ ایسے ای سلسلے وچ جناب تنویر بخاری ہوراں دا آکھنا اے:

> ''ڈاکٹر (رب اوہناں دا ناں زندہ رکھے) ہوراں دا ایہ دعویٰ بالکل برحق اے تے اوہناں دے ایس دعوے نوں سبھناں پارکھاں تے عالماں منیا اے کیوں جے اوہناں توں پہلاں پنجابی وچ کسے نیں اِکا دُکا رباعی آکھی ہووے تے ہووے، پر اوہناں نیں پنجابی وچ سب توں پہلاں باقاعدہ رباعیاں دی بھرویں کتاب تخلیق کیتی۔''(4)

رباعیاں دی ایس کتاب جیہڑی 1946ء وچ چھاپے چڑھی دا ناں ''نیلے تارے'' اے تے فیر ایہ کتاب ''رباعیاتِ فقیر'' دے ناں نال وی چھاپی گئی تے ہر پاسے اوہناں دی استادی دے ڈنکے وجن لگ پئے۔

حکیم عمر خیام فارسی رباعی دا باوا آدم تے نہیں، یعنی اوہنے ایجاد نہیں کیتی پر اوہنے رباعی نوں بڑی اچیچ دتی تے رباعی پوری دنیا (حتیٰ کہ یورپ) تیک معروف ہوگئی۔ ایتھوں تیک کہ اوہناں دا ناں رباعی دے حوالے نال ضرب المثل دی صورت اختیار کر گیا۔ جتھے وی رباعی دا ناں آوندا یاں آیا اوتھے ای عمر خیام دیاں رباعیاں دا تذکرہ ضرور کیتا گیا تے کیتا جاندا رہوے گا۔

''عمر خیام ایران دے شہر نیشاپور وچ 445ھ وچ جمے، چھیاسی ورھے حیاتی پا کے 536ھ نوں اللہ کول ٹُر گئے''(5) تے نیشاپور وچ ای دفنائے گئے۔ پنجابی رباعی دے مہان شاعر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوریں 1900 عیسوی نوں شہر گوجرانوالہ وچ جمے تے اتھے ای 1971 وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

عمر خیام دیاں رباعیاں فارسی زبان وچ نیں تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دیاں رباعیاں پنجابی وچ نیں۔ ہُن تسی آکھو گے کہ کتھے فارسی تے کتھے پنجابی؟ فارسی علمی زبان تے پنجابی جٹاں بوٹاں تے ان پڑھیاں دی بولی اے۔ پر ایہ گل بوہت گھٹ لوک جاندے نیں کہ زبان کوئی وی ہووے مُل تاں اوہدے وچ کیتی گئی گل دا ای پینڈا اے۔ عمر خیام بارے انور مسعود ہوراں دے ایہ وچار وی غور طلب نیں:

> ''عمر خیام دیاں رباعیاں دی تعداد دا بڑا رولا اے تے ایہ گل ہے وی بڑی دلچسپ۔ اصل وچ عمر خیام نیں کوئی باقاعدہ شاعری نہیں کیتی، اوہ تاں اک مہان

ریاضی دان تے منجم سی۔ ایس مسئلے تے بڑی زبردست تحقیق ہو چکی اے تے ہو وی رہی اے۔ جیویں جیویں ایہ تحقیق اگے ودھدی جا رہی اے اوہدیاں رباعیاں دی تعداد اونویں اونویں گھٹدی جا رئی اے۔ ایہ تعداد پھیلن لگی تے اک ہزار توں ودھ گئی تے جدوں سُنگڑن لگی تاں صرف 13 رباعیاں تیک رہ گئی۔ بلکہ ایتھوں تیک کہ اک یورپی محقق نیں اپنی تحقیق چھاپی تے اوھنے اوھدے وچ خیام دی اک رباعی وی نہیں لکھی تے الٹا آکھیا کہ ایہدا ناں شاعراں دی لسٹ وچوں کڈھ دینا چاہی دا اے۔''(6)

ہُن گل رباعی دے دوہاں عظیم شاعراں دیاں لکھیاں رباعیاں دے موازنے دی اے پئی ایہناں دا موازنہ کس طرح کروایا جاوے۔ کیوں جے دو شاعراں دی شاعری دا موازنہ تاں ای ہو سکدا اے جدوں دونویں شاعر اک ای زبان دے ہوون۔ اک فارسی زبان تے اک پنجابی بولی دا شاعر، ہُن ایہ موازنہ کیویں کیتا جاوے۔

ہر زبان دا اک اپنا سبھا تے مزاج ہوندا اے تے ہر زبان وچ خاص نزاکت تے خاص نکتے وی ہوندے نیں جیہڑے کسے دوجی زبان نال نہیں رلدے۔ فیر فارسی زبان کہ جیہڑی اک ترقی یافتہ تے علمی زبان بن چکی اے، جدکہ پنجابی دنیاوی ترقی دے ایس عمل وچ اوہدے کولوں ڈھیر پچھے وے۔ لکھ شکر اے ایہنوں سید وارث شاہ جیہا عظیم شاعر ملیا۔ بلھے شاہ، میاں محمد بخش، فضل شاہ، ہاشم شاہ تے بابائے پنجابی نے تاں ساریاں کسراں ای کڈھ چھڈیاں نیں۔ دسن دا ایہو ای مقصد اے کہ پنجابی زبان جیہنوں ساڈے اپنے ای پنجابی بھرا بالکل مہاتڑ زبان سمجھدے نیں اوہناں نوں پتہ ہونا چاہی دا اے کہ پیر فضل گجراتی تے ڈاکٹر فقیر ہوراں نے غزلاں تے رباعیاں لکھ کے ایہنوں فارسی زبان دے برابر لیا کھلا ریا اے۔

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نوں پنجابی دا عمر خیام سبھناں شاعراں تے پارکھاں نیں دلوں بجانوں منیا اے۔ صدیق تاثیر ہوریں ایس بارے لکھدے نیں:

ناں دا فقیر اے تے اکھراں دا اے اوہ بادشاہ
ہے خوب غزل اوہدی تے نظم ایں واہ واہ
اوہدے جہئی لکھو کوئی رباعی لکھیار
لَا حول وَلَا قوۃ اِلا باللہ (7)

ایسے طرح بسمل ہوراں دی ایہ رباعی وی ویکھو جیہدے وچ اوہناں ڈاکٹر فقیر ہوراں نوں پنجابی دا خیام منیا اے:

ہوٹھاں تے میرے فجر تے شام اوہو اے
پنجاب دی دھرتی دا خیام اوہو اے
کہندے نیں فقیر اُس نوں جو وارث فن دا
لا ریب رباعی دا امام اوہو اے(8)

عمر خیام دیاں رباعیاں وچ دنیا دی بے اثباتی، حقیقت دی تلاش تے ایس انسان دی چار دیہاڑے دی حیاتی وچ فکر تے عمل دی دعوت عام جئے ای مضمون نیں۔ جدوں کہ پنجابی دے عمر خیام ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دیاں رباعیاں وچ پرانی تے نویں وسوں دی سانجھ وی اے تے حقائق تے معارف دا رنگ ڈاڈھا گوڑھا اے۔ ہاں کدھرے کدھرے تے ایہ پنجابی دا خیام فارسی دے خیام دے پیراں تے پیر رکھدا ٹردا ہویا جاپدا اے۔ ایہدا ایہ مطلب نہیں پئی ڈاکٹر ہوراں لکیر دا فقیر بن کے ایہ سب کجھ کیتا اے۔ سگوں ایہ فارسی دے خیام دیاں تے پنجابی دے خیام دیاں سانجھے مضموناں دیاں رباعیاں درج کیتیاں جان تاں جے ایہ نتارا ہو سکے کہ کہڑا خیام کنے کو پانی وچ اے۔ ایس پکھوں اسیں سب توں پہلاں اک رباعی عمر خیام دی جیہڑی اک حمدیہ رباعی اے، پیش کرنے آں:

بکشاے درم کہ در کشائندہ توی
بنماے رہم کہ رہ نمائندہ توی
من دست ہیچ دستگیرے ندھم
کایشان ھمہ فانی اندو پائندہ توی(9)

ڈاکٹر فقیر:

تیتھوں بے آس کدی کوئی سوالی نہ گیا
شاہ گدا کوئی، کوئی عالی موالی نہ گیا
چور مکار دغے باز فریبی ظالم
آ گیا جو وی تیرے در تے اوہ خالی نہ گیا(10)

اللہ تعالیٰ دی وڈیائی خیام نے وی کیتی اے تے ڈاکٹر فقیر ہوراں وی، پر انداز آپو اپنا ای اے۔ خیام التجائی رنگ وچ اظہار کر رہیا اے تے التجائی رنگ وچ مایوسیت تے تشکیک دا پہلو وی پھکا نظر آوندا اے، پر ڈاکٹر ہوراں دی رباعی وی جیہڑی التجائی رنگ وچ ای اے اوہدے وچ اک قسم دی ندھڑتا تے دلیری دے نال نال یقین وی اے تے مایوسیت تے تشکیک کدرے وی دور دور تک نظر نہیں آوندی۔ ڈاکٹر فقیر پورے یقین نال گل کر رہیا اے۔ ڈاکٹر ہوراں دی اک ہور مشہور رباعی ایسے ای مضمون دی حامل اے پر ایہدے وچ اسلوب دی جدت کجھ ہوہتی اے:

ہستی میری بھانویں بڑی ماڑی اے جرم دی
پر آس نی ٹٹ دی اے دلوں تیرے بھرم دی
کیتا جد وی بے آس گناہواں دی ندامت!
دل بنھ لئی آس تیرے فضل کرم دی![11]

جنت دے ظاہری تصور بارے خیام توں لیکے بیدل، میرزا غالب بلکہ اقبال تیکر ایہ چارے مفکر بظاہر کجھ اپنی الگ سوچ رکھدے نیں پَر معنوی طور تے ایہناں دی سوچ ایہ وے پئی ایہ جنت تے ایہدی تے صرف ایہدی خواہش نے مسلماناں نوں اللہ تعالیٰ دا حقیقی قُرب حاصل کرن توں دور کر چھڈیا اے تے ایہ ''نحن اقرب من حبل الورید'' دے معنے نہیں سمجھ پا رہے۔ خیام دی مشہور رباعی اے جیہدے وچوں کجھ ایہو جیہے معنے ای ٹپکدے نظر آوندے نیں:

جام و مئے، ساقئے بر لبِ کِشت
ایں جملہ مرا وہم تُرا گشتہ بہشت
مشنو سخن بہشت و دوزخ از کس
کہ رفت بدوزخ، کہ آمد ز بہشت[12]

تے ہُن ایسے ای موضوع تے ویکھو ڈاکٹر فقیر کیہ آہندا اے:

فیر آ کے پشاں کڈھے بھلیکھے نیں فلانیں
چا دس دلا لیکھے ایہ لیکھے نیں فلانیں
بے نام نشان ہیں ایہ دوزخ تے بہشت
اَج تیک کوئی دَسے کہ ویکھے نیں فلانیں [13]

کیہ ڈاکٹر فقیر ادبی مفکراں دی پائی لیہہ اتے ٹردا نظر نہیں آندا؟ مینوں تاں خیام نالوں دو قدم اگیرے ای جاپدا اے۔ کیہ ایہ بے راگ عبادت کرن دی پریرنا نہیں دے رہیا، جد کہ فارسی دا خیام صرف تے صرف ''بابر بہ عیش کوش کہ عالم دوبارہ نیست'' دے مترادف ای اظہار کر رہیا اے۔ زندگی تے موت دا فلسفہ پیش کر دیاں فارسی دا خیام فیر مایوسیت تے قنوطیّت دا شکار نظر آوندا اے۔ رباعی ویکھو:

چوں مردن تو مردن یکبارگی است
یک بار بمیر، این چہ بیچارگی است
خونی و نجاستی ہشتی رگ و پوست
درکار نبود ، این چہ غم خوارگی است [14]

ہُن ڈاکٹر ہوراں دی رباعی ایسے موضوع تے ویکھو تے فیصلہ کرو کہ ایہ حکیم عمر خیام توں پچھے

وے یاں بہوں اگیرے وے:

دُکھ جرن توں دَم ہرن توں پہلاں تے نہ مر
آیا ایں تے کجھ کرن توں پہلاں تے نہ مر
مرناں ای ایں تے مرئیں خاں فقیر آوے گی جد موت
غم موت دے وچ مرن توں پہلاں تے نہ مر (15)

مقصدیت پکھوں ڈاکٹر ہوراں دی رباعی خیام دی رباعی توں بہوں اُچی تے اوہدے توں اگیرے چلی گئی اے۔ کیوں جے ایہدے وچ اُدم، ہمت تے حوصلے دی پریرنا دتی گئی اے جیہڑا کہ ڈاکٹر ہوراں دی شاعری دا خاصا اے تے اُچا سُچا وصف وی۔

عمر خیام نے اپنیاں رباعیاں وچ دنیا دی بے ثباتی دا جیہڑا نقشہ پیش کیتا اے اوہدا اسلوب بڑا دلکش تے موثر اے تے تمثیلی وی اے۔ ایس مضمون تے اوہناں دی اک رباعی ویکھو:

خارے کہ بہ زیر پائے ہر نادانے است
کف صنمی و چہرۂ جانانے است
ہر خشت کہ بر کنگرۂ ایوانے است
انگشتِ وزیرے یا سر سلطانے است (16)

ہُن ایسے موضوع تے بابائے پنجابی دی رباعی جیہدے وچ اوہناں تمثیلی انداز اختیار کر کے ہندوستان دی پوری سیاسی تے تمدنی تاریخ سمو دتی اے:

وگن جو ولے ہین ایہ شاناں دے دلا
ہڈ پیر نیں مغلاں دے تے خاناں دے دلا
نہیں محلاں دے آثاراں وچ اِٹاں دی چُنائی
سر مونہہ نیں چُنے فلسفہ داناں دے دلا(17)

خیام دی اک ہور رباعی ایسے ای موضوع دی حامل اے جیہدا اردو ترجمہ میرزا غالب ہوراں اپنی اک مشہور غزل دے مطلعے وچ کیتا سی:

سب کہاں کچھ لالہ و گُل میں نمایاں ہو گئیں
خاک میں کیا صورتیں ہوں گی کہ پنہاں ہو گئیں (18)

خیام آہندا اے:

ہر سبزہ کہ بر کنار جوئے رُستہ است
گویی زِ لب فرشتہ خوئے رُستہ است

پا بر سر سبزہ تا بخواری نہ نہی
کان سبزہ خاک لالہ روئے رستہ است(19)

ڈاکٹر فقیر نے ایسے مضمون نوں اپنے ڈھنگ تے رنگ نال ایس طرح پیش کیتا اے:

پاک عشق دے ایہ پاک قصیدے نیں دلا!
جس ویکھے نیں چا نال خریدے نیں دلا!
پر بت دی کسے کان تھیں نکلے نیں جو ہیرے
ایہ شیریں تے فرہاد دے دیدے نیں دلا (20)

ڈاکٹر فقیر، حکیم عمر خیام توں اگیرے جاپدا اے کہ نہیں؟ شیریں تے فرہاد دی تلمیح ایہناں دے مضمون نوں ہور وی سوہنا تے سُلکھنا بنا گئی اے، جد کہ خیام بہوں پچھے رہ گیا اے۔ ایسے ای موضوع تے ڈاکٹر ہوراں دی اک ہور رباعی وی ویکھ لوو:

وَکھ نہ کجھ جان تیرا جاناں وَکھ اے دلا
وَکھ تیری نظر دا پُٹھا جیہیا وَکھ اے دلا
چھوٹیاں وڈیاں چلاں نیں واہن دی مٹی فقیر
سِر سکندر دا اے اوہ، دارا، دی ایہ اکھ اے دلا (21)

سکندر تے دارا دیاں تلمیحاں ورت کے ڈاکٹر ہوراں فیر اک واری سخن دی بازی جت لئی اے۔ پتا لگدا اے کہ ایہناں دی نظر تمدنی، سیاسی تے عالمی تاریخ تے کنی کو ڈونگھی سی۔ کوئی استاد شاعر جے اک مضمون نوں ہتھ پاوندا اے تاں دوجا استاد وی اوسے مضمون نوں چھوہ لوے تاں ایہ کوئی عیب والی گل نہیں ہوندی پر ایہدی شرط ایہ وے کہ مگرلا استاد پہلے استاد نالوں اوس مضمون نوں ہور اگیرے لے جاوے، ایہ تاں ہور وی کمال والی گل ہو جاندی اے۔ ڈاکٹر ہوراں ایہوای کمال تھاں تھاں وکھایا اے۔ گئی جوانی دا ہر کوئی ماتم کردا اے۔ کون اے جیہنوں ایس نعمتِ غیر مترکبہ دے کھُس جان دا دُکھ ناں ہووے۔ خیام وی انج ای ایس دکھ دا رونا روندا اے:

افسوس کہ نامۂ جوانی طے شد
ویں تازہ بہار زندگانی دے شد
آں مرغ طرب کہ نام او شباب بود
فریاد ،ندانم کہ کے آمد کے شد(22)

اپنی بیتی تے گذری جوانی نوں لبھن لئی ڈاکٹر فقیر ساقی نوں آہندا اے:

اکھیاں ویکھی تے نہ دل نے ای جانی ساقی

تیری محفل تیری محفل دی نشانی ساقی!
میں تے بے سُرت ساں توئیں ذرا لبھ فقیر!
ایتھے ای کدھرے گواچی اے جوانی ساقی![23]

خیام نے اپنا سارا فلسفہ، انسان نوں ناں تے ایہ پتا اے کہ اوہ کتھوں آیا؟ تے نہ پتا اے اوس جانا کتھے وے، دی تھیوری تے ای رکھیا اے۔ اوہ آہندا اے پئی انسان نوں بس ہر حال وچ خوش رہنا چاہی دا اے۔ تھلوکت رباعی وچ اوہدا ایہی فلسفہ دسدا اے:

دریاب کہ از روح جُدا خواہی رفت
در پردۂ اسرار خدا خواہی رفت!
مَے نوش نہ دانی ز کجا آمدۂ ؟
خوش باش چو ندانی کہ کجا خواہی رفت [24]

دنیا دی بے ثباتی دے ایسے ای فلسفے نوں ڈاکٹر فقیر جی نے انج پیش کیتا اے:

تقدیر دا مُڑ ورتنا جاناں ایں کتھے؟
مُڑ دانہ کسے کنک جا کھاناں ایں کتھے؟
کیہ جانیں کوئی شخص فقیر آیا اے کتھوں؟
کیہ جانیں کوئی اوس نیں مُڑ جاناں ایں کتھے؟ [25]

حکیم عمر خیام تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، دوہاں دیاں رباعیاں وچ صاف نظر آوندا اے کہ جتھے کدھرے وی خیام نے عام مضمون بنھیا اے اوتھے ای ڈاکٹر ہوراں اوس مضمون وچ تھوڑی بوہتی جدت ضرور پیدا کیتی اے۔ خیام دیاں تے فقیر دیاں رباعیاں دے ٹاکرے/ موازنے دی صورت وچ اک پوری کتاب لکھی جا سکدی اے پَر ایتھے ایس چھوٹے جئے مضمون وچ صرف اینا ای دسنا مقصد سی پئی خیام تے فقیر دیاں رباعیاں دی فکری سانجھ (جیہڑی کہ اَجے ہور بوہت ساریاں رباعیاں وچوں لبھی جا سکدی اے) نوں ویکھدیاں ہویاں ایہ ڈنکے دی چوٹ تے آکھیا جا سکدا اے پئی جے عمر خیام فارسی رباعی دا بادشاہ سی تے پنجابی رباعی دا شہنشاہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر اے۔ اوہناں دا دعویٰ'' تے فقیر میں عمر خیام کیوں نہیں'' بڑا با وزن اے بلکہ مناسب تے جائز وی اے۔ اوہ واقعی پنجابی رباعی پاروں پنجابی زبان دے عمر خیام ای سن تے اوہناں نے اپنے اک شعر وچ ایہ بالکل ٹھیک آکھیا سی:

فن شعر دیوچ جواب جد کوئی اوہدی غزل تے میری رباعی دا نہیں
کیوں نہیں غزل پنجابی دا فضل حافظ تے فقیر میں عمر خیام کیوں نہیں [26]

.....

References:

* Assistant Professor, Govt. Islamia College Civil Lines, Lahore.

1- Muhammad Junaid Akram- Kalam-e-Faqir Jild-I (Lahore: Bazam-e-Faqir Pakistan, 2012)33.

2- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir (Lailpur: Shaheen Book Dipu, S.N)68.

3- Muhammad Junaid Akram- Kalam-e-Faqir Jild-II (Lahore: Bazam-e-Faqir Pakistan, 2012)146.

4- Tanveer Bukhari- Punjabi Tareekh Adab (Lahore: New Book Palace)20.

5- Suleman Nadvi, Syed- Khiyam (Karachi: Urdu Academe Sindh, 1988)174.

6- Anwar Masood, Prof.- Farsi Adab ky Chnd Goshey (Islamabad: Aqib Publishers, 1993)100.

7- Siddique Taseer- Rubaiyat-e-Taseer (Lahore: Bazam-e-Faqir Pakistan, 2007)37.

8- Ghulam Mustafa Bismil- Eko Harf Tassali Da (Lahore: Bazam-e-Faqir Pakistan, 2010)B-Title.

9- Murtaza Hussain Fazil Lakhnavi, Syed- Ahwal o Rubaiyat-e-Khiyam (Lahore: Sheikh Ghulam Ali & Sons, 1965)324.

10- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir, 13.

11- As Above,

12- Murtaza Hussain Fazil Lakhnavi, Syed- Ahwal o Rubaiyat-e-Khiyam, 133.

13- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir, 66.

14- Murtaza Hussain Fazil Lakhnavi, Syed- Ahwal o Rubaiyat-e-Khiyam, 136.

15- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir, 19.

16- Murtaza Hussain Fazil Lakhnavi, Syed- Ahwal o Rubaiyat-e-Khiyam, 137.

17- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir, 22.

18- Merza Galib, Diwan-e-Galib

19- Murtaza Hussain Fazil Lakhnavi, Syed- Ahwal o Rubaiyat-e-Khiyam, 168.

20- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir, 21-22.

21- As Above, 22

22- Murtaza Hussain Fazil Lakhnavi, Syed- Ahwal o Rubaiyat-e-Khiyam, 181.

23- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir, 37.

24- Murtaza Hussain Fazil Lakhnavi, Syed- Ahwal o Rubaiyat-e-Khiyam, 145.

25- Faqir Muhammad Faqir- Neeley Tarey Almaroof Rubaiyat-e-Faqir, 18.

26- Muhammad Junaid Akram-e-Kalam Faqir Jild-II, 146.